

РОЗШИРЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ПОХІДНОГО СЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЖАРГОННОЇ ЛЕКСИКИ)

У статті розглянуто процес розширення значення похідного слова на матеріалі сучасної жаргонної лексики. Розкрито основні особливості деспеціалізації жаргонних одиниць, яка супроводжується розширенням семантики. Установлено, що розширення значень жаргонізмів властиве здебільшого для дієслів.

Ключові слова: розширення значення, похідне слово, жаргонізм, сленг, кримінальний жаргон, наркоманський жаргон, деспеціалізація.

Сучасна українська мова як знакова система, визначальною властивістю якої є динамізм, перманентна змінюваність на кожному з її рівнів, забезпечує потреби процесу пізнання людиною світу не лише за допомогою приросту формальних засобів, а й у ситуації їхнього кількісного обмеження. Ця особливість виявляється в так званій економії мовних засобів, зокрема й у такій трансформації семантики слова, як розширення його значення.

Природа таких змінень в семантичному обсязі слова тривалий час не була чітко окресленою в мовознавчій літературі: дослідження лінгвістів здебільшого присвячені або механізмам зміни значення слова в цілому, або розширенню значення слова як супровідного процесу до інших семантичних змін (див. праці М. Нікітіна, Л. Васильєва, Д. Шмельова, М. Покровського, Л. Булаховського, О. Безпояска, І. Вихованця, А. Загнітка, Ю. Волекжаніної, О. Тур та ін.).

Найактивніше процес розширення значення слова виявляє себе під час взаємодії загальнонародної мови із соціальними її діалектами, що насамперед спричинено інтенсивним проникненням сленгу в різноманітні комунікативні ситуації. Розширення значення слова на базі жаргонної мови не було предметом окремого дослідження (див. праці О. Земської, О. Єрмакової, Л. Ставицької, О. Стишова), що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Отже, **мета роботи** – дослідити специфіку розширення значень похідних одиниць жаргонної мови.

До аналізу залучаємо фактичний матеріал зі словника «Український жаргон» Л. Ставицької [8], «Словника сучасного українського сленгу», упорядником якого є Т. Кондратюк [6], та інших лексикографічних джерел. Контексти добираємо із творів художньої літератури, друкованих періодичних видань та електронних ресурсів.

Поняття «жаргон», «сленг» мають у сучасному мовознавстві багато тлумачень, однак, за словами Н. Третяк, усі дефініції не суперечать одна одній і мають лише незначні відмінності [9, 50]. Традиційно під жаргоном розуміють «один з різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями мови» [10, 182]. В українському терміновживанні, як влучно зауважує Л. Ставицька, на семантику поняття «жаргон» суттєво вплинула дифузія з термінорядом на позначення викривленої, неправильної мови, що спричинило змішування в метамовному осмисленні кількох лінгвальних сутностей, зокрема, часто йдеться про змішування понять «жаргон – суржик» [7, 34]. Саме тому у власне термінологічному сенсі термін «жаргон» часто замінюють терміном «сленг», який, за традиційним уявленням, становить собою «варіант професійної мови, слова та вирази, що використовуються у спілкуванні людей різних вікових груп, професій, соціальних прошарків» [5, 160]. Ми розуміємо жаргон і сленг близькими функціонально пластами лексики, для розрізнення яких важливим вважаємо те, що жаргон є соціальним діалектом, а сленг – його варіантом.

Розширення значення слова є загальномовною універсалиєю, а отже, властиве всім групам лексики певної мови, у тому числі й жаргонній лексиці. Розширення значення слова розуміємо як елімінацію конкретної семантичної ознаки, зорієнтованої на певний денотат, і витіснення її більш загальною ознакою, що дає змогу співвідносити слово з ширшим колом явищ [2, 6]. Для виявлення специфіки розширення семантики некодифікованих одиниць важливо, на нашу думку, звернути увагу на таку їхню ознаку, як корпоративність – закріпленість за мовною практикою обмеженого кола носіїв [11, 103]. У лінгвістичному плані корпоративність виявляється в особливій системній організації – передусім у конкретизованій (вузькій) семантиці жаргону й сленгу. Зважаючи на це, розширення значення жаргонних і сленгових одиниць передбачає, за логікою міркувань, утрату ними корпоративності, ширше – ознак належності до вузькоспеціальної лексики, тобто

деспеціалізацію (термін О. Швейцера [12, 40]), коли деспеціалізоване слово стає узуальним і фіксується в словниках загальноновживаної лексики або принаймні має для цього потенційні можливості.

Як показує аналіз мовного матеріалу, розширення значень жаргонних слів характерне здебільшого для дієслів. При цьому некодифіковані одиниці, які розширюють свою семантику й виходять за межі вузького вжитку, часто самі постають на базі літературної мови, проходячи таким чином шлях: слово літературної мови → жаргонізм або сленг → слово літературної (чи розмовної) мови. Ця особливість семантичного розвитку властива таким лексемам, як *арканити*, *вестися*, *зав'язати*, *засвітитися*, *колотися*, *навести*, *накривати*, *опускати*, *розвести* тощо. Наприклад, відоме в літературній мові слово *розвести* має кілька словникових тлумачень: «привести кожного у певне місце», «віддалити одне від одного», «відвести, розсунути що-небудь у різні боки» та ін. [3, 1234] (*Потрібно розвести економіку і політику в газовому секторі* (Центр Разумкова, січень 2009)). У жаргонній лексиці номен *розвести* має інше значення: «примусити когось витратити гроші, заплатити за щось» («*Розвести*» на гроші допомогли авто та син (Вечірні Черкаси, січень 2011)). Це ж слово, потрапляючи в сферу функціонування літературної чи розмовної мови, розширює своє значення до «обдурити когось (не обов'язково з грошима)» (*Українців непросто розвести на віру* (mediaUA, серпень 2007)).

Одиниці, які проходять такий шлях від літературного слова через жаргонне до розмовного, найчастіше зазнають і якісних семантичних змін: літературне слово з широкою семантикою звужує значення під час освоєння жаргоном, а потім знову розширює, стаючи елементом розмовної лексики. Так сталося, наприклад, із словом *стукати*. У тлумачному словнику за редакцією В. Бусела подається кілька значень з літературного вжитку лексеми: «створювати стук, шум», «з силою ударяти, бити по чому-небудь», «сильно битися, пульсувати» та ін. [3, 1407] (*Ющенко закликав не стукати в двері ЄС, а зривати їх разом з завісами* (tochka.net, грудень 2009)). У кримінальному мовленні значення номена звузилося до появи жаргону *стукати* «доносити, повідомляти про щось в органи держбезпеки або в партійні організації» (*Обласне СБУ закликає стукати в разі виявлення порушень на виборах* (pravda.if.ua, квітень 2011)), уже після розширення значення якого постала розмовна одиниця *стукати* «доносити будь-кому чи будь на кого» (*Ратушняк стукав на Балозу Януковичу, Морозу, Цушку і Лавриновичу* (Закарпаття онлайн, березень 2007)).

Іншим прикладом триступеневого розвитку значення від широкого до вузького жаргонного і знову до широкого є зміна семантики слова *арканити*. Тлумачний словник подає одним зі значень лексеми «ловити арканом [довгим мотузком із зашморгом на кінці]» [3, 39] (*Арканили вітри трав'яний стан, душили сніги підступно за горло. Та колоситься ніжно сивий султан на давніх місцях велбно і гордо* (І. Іов)). Л. Ставицька фіксує спеціальне значення номена – «спокушати чоловіка з метою наживи» [8, 37] (*Камерон Діаз хоче знов арканити Тімберлейка* (ТаблоID, березень 2010)), однак, уходячи в загальнонародну мову, жаргон *арканити* розширює значення до загального «спокушати будь-кого» (*Якщо мені вона наймиліша в світі, то хіба кум сліпий? Може, він якраз любить норовистих арканити* (Д. Прилюк)).

Такі ж семантичні зрушення, спричинені деспеціалізацією, відбуваються і в сленговому слові *кадрити*, синонімічному за значенням до попереднього: «завойовувати чоловіка» → «завербовувати когось». Щоправда, ця лексема виникла як оказіональний новотвір і функціонує лише в жаргонній та розмовній мові.

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що розширення семантики дієслів може бути викликане різними причинами:

1) значення розширюється внаслідок збільшення кола об'єктів при перехідних дієсловах: *дербанити* (*дерибанити*) «ділити награвоване або вигране у карти» → «ділити що-небудь», *халтурити* «красти в квартирі, де лежить покійник» → «красти будь-де», «отримувати щось легко, без вагомих зусиль», *наблатикатися* «вивчити злочинський жаргон» → «набути навичок у чомусь», *звалити* «здійснити втечу з колонії» → «піти, поїхати звідкись», *зав'язати* «припинити злочинну діяльність» → «припинити будь-яку діяльність», *схімічити* «приготувати наркотики в підпільній лабораторії» (*Вона отримала чергове замовлення та взялася готувати наркотик. Доки жінка схімічила на кухні, в кімнаті вже чекали клієнти* (Zik, січень 2011)) → «приготувати будь-що» (*Я у Львові постійно щось на кухні схімічила. Подобається мені та справа* (запис на форумі <http://posydenky.com>));

2) значення розширюється шляхом вилучення семи «засіб», «спосіб»: *розвести* «примусити когось витратити гроші, заплатити за щось» → «обдурити когось». Синонімічні

значення, які розширюються, виявляють одиниці наркоманського жаргону *заторчати* і *кайфувати* – «отримувати задоволення під дією наркотиків» (*Поряд з паранормативними «плюсканнями у плюсквамперфекті» чи «онтологічним цирозом» можна натрапити на густий наркоманський жаргон штибу «Зло – це bad trip вуграстого тінейджерера, який думає, що відловить кайф нажершись якоїсь дурі [...] можна ще крутіший прихід відловити і заторчати тіпа воцпе...»*) (Ю. Іздрик); *Зате там більше наркоманів. Вони полюбляють класти під язик легкий наркотик. Від цього кайфує мало не кожен житель міста* (Твоя територія, квітень 2011) → «насолоджуватися, отримувати задоволення з будь-якої причини» (*Заторчати, піти в аут, в нірвану. Кайф. Задоволення* (Україна молода, лютий 2000)); *Коли я кайфую, кайфує й чоловік, який бачить, що я кайфую* (ІА «Спорт України», квітень 2011);

3) семантика розширюється через змінення (розширення) адресата дії: *опускати* «позбавляти в'язня високого статусу пониженнями» → «понижувати, ображати когось», *навести* «вказати на об'єкт злочину» → «вказати на будь-який об'єкт», *кадрити* «завойовувати чоловіка» (*Як Писанка іноземця кадрила* (forpost, жовтень 2007)) → «завербовувати когось» (*Кадрити до агітації* (з усного мовлення)).

Як бачимо, найчастіше розширення семантики похідних дієслів викликане збільшенням кола об'єктів при перехідних дієсловах. Можемо припустити, що причиною цього явища є здатність жаргонних дієслів виражати різноманітні об'єктні відношення, що впливає з інтеграційної функції жаргонної лексики в цілому, тобто з її виразного спрямування на певну особу, предмет, рід занять тощо.

Меншою мірою явище розширення значення жаргонної одиниці від конкретного до загального властиве іменникам.

Яскравим прикладом деспеціалізації субстантивного жаргонізму в сучасній українській мові є слово *лохотрон* та похідне від нього *лохотронщик*. Поширена певний час «безпрограшна лотерея, яку влаштовують шахраї на вулиці» – *лохотрон* на сьогодні зникла як реалія суспільного життя. Натомість сема «шахрайство» лишилася актуальною, тому значення слова розширилося в напрямку повного абстрагування до значення «будь-що, що є предметом шахрайства»: *Лохи були завжди, та лише в останні роки армія шахраїв досягла такого розмаху. За багатьма засобами масової інформації, які продукують лохотрон державного масштабу, стоять можновладці, тож зупинити цей шабаш неможливо* (Економічна правда, вересень 2010). Прогнозованою, отже, була й доля номена *лохотронщик*: на заміну «шахраєві, який улаштовує вуличну безпрограшну лотерею» сьогодні прийшов «шахрай, який обманує, обдурює когось» (*Лохотронщики, а вони з'явилися не сьогодні, – не якась особлива каста, а такі ж люди, як і ми. Але вони, на відміну від інших, знають, як з таких ось нас узяти дармові гроші* (Сарненські новини, березень 2010)).

Із кримінально-тюремної лексики загальнонародну поповнили жаргонізмами – назви осіб, наприклад, *доходяга* «ув'язнений, доведений до крайнього ступеня виснаження» → «виснажена людина», *барига* «перекупник краденого» → «бізнесмен», *мокрушник* «убивця, який зарізує жертву» → «вбивця» (*До недавнього часу професія «мокрушник» – вбивця – не користувалася «повагою» у злочинному середовищі. Сьогодні кримінальний світ стає жорстокішим, а професія вбивці перетворилася на одну з «престижних» і високооплачуваних* (В. Шепітько)).

Окрему групу розглядуваних одиниць становлять лексеми, що позначають назви опредметнених дій: *сходка* і *сходняк* «зібрання злодіїв» → «зібрання будь-кого», *заначка* «приховані від когось гроші чи дорогоцінності» → «щось приховане про запас» (*Він процитував слова, сказані прем'єром під час останнього розгляду проекту про квотування: «Хлопці, досить робити заначки»* (Дзеркало тижня, жовтень 2004)) тощо.

Заслуговують на увагу й одиниці наркоманського жаргону, які, розширивши значення, увійшли до загальнонародного словника. Так, віддієслівні деривати *безпонтівка* («речовина, що не містить наркотику» → «те, що не становить інтересу»), *відходняк* чи *одходняк* («повернення до нормального стану після алкогольного або наркотичного сп'яніння» → «відпочинок після чогось виснажливого») у розмовній мові втрачають сему «те, що стосується наркотичної речовини», зберігаючи при цьому своє загальне категоріальне значення «речовина або предмет» і «повернення до нормального стану, відновлення, відпочинок» відповідно. Відзначимо, що приклади контекстуального вживання цих і подібних до них одиниць є частотними, що можемо пояснити широким поширенням у сучасному суспільстві наркоманії й усього, з нею пов'язаного: *Тож після трудоднів треба кілька днів на «відходняк»* (форум <http://www.active.lviv.ua>); *Ну от нарешті після довгої перерви (післяпоїзdkовий відходняк, робота, справи, РОУП, відсутність нету) взявся я за написання вражень...* (форум <http://www.extreme.lviv.ua>); *Відходняк від*

інтернету, перманентного читання усіх стрічок, оновлення френдфідику, виявився значно слабшим, ніж я боявся (блог <http://phoenix-ukraine.livejournal.com>).

Отже, проаналізувавши фактичний матеріал, ми підтверджуємо тезу про те, що зміни в семантиці жаргонних і сленгових одиниць, спричинені втратою ними корпоративності (так званою деспеціалізацією), викликають входження цих одиниць до узусу. Найактивніше розширення семантики жаргонізмів виявляється на рівні дієслів, які можуть збільшувати коло об'єктів, втрачати співвіднесеність із засобом чи способом дії, а також розширювати коло адресатів, що й спричиняє зміну значення від конкретного до загального. Напрямок подальшого дослідження може бути вивчення процесу розширення значення похідного слова на матеріалі інших лексико-граматичних розрядів слів як загальноживаної лексики, так і жаргонної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арапов М. В. Сленг / М. В. Арапов // Языкознание: большой энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – [2-е изд.]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 461.
2. Бевз Т. Загальні закономірності семантичної деривації (на матеріалі неологізмів педагогічної галузі) / Т. Бевз // Наукові записки. – Кіровоград, 2001. – Вип. 35. – С. 3 – 7.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Ермакова О. П. Семантические процессы / О. П. Ермакова // Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX – XXI веков. – М.: Языки славянских культур, 2008. – С. 33 – 99.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. Словник сучасного українського сленгу / упор. Т. М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
7. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 462 с.
8. Ставицька Л. Український жаргон: словник / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
9. Третяк Н. В. Місце жаргонної лексики у структурі соціальних діалектів української мови / Н. В. Третяк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 18. – С. 49 – 52.
10. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк, Є. А. Карпіловська, І. Р. Вихованець та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 751 с.
11. Хорошева Н. В. Деспециализация лексики социальных диалектов в промежуточных идиомах французского и русского языков / Н. В. Хорошева // Вестник Воронежского государственного университета. – Воронеж, 2010. – № 1. – С. 102 – 106.
12. Швейцер А. Д. Контрастивная стилистика: газетно-публицистический стиль в английском и русском языках / А. Д. Швейцер; под ред. В. Н. Ярцевой. – М.: РАН. Институт языкознания, 1993. – 252 с.
13. Drius L. Особенности современного молодежного сленга (на материале произведения И. Денежиной «Дай мне!») / L. Drius. – Режим доступа: http://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/2109/1/DRIUS%20Liza_tesi.pdf.

В статье рассмотрен процесс расширения значения производного слова на материале современной жаргонной лексики. Раскрыты основные особенности деспециализации жаргонных единиц, которая сопровождается расширением семантики. Установлено, что расширение значений жаргонизмов свойственно в большинстве для глаголов.

Ключевые слова: расширение значения, производное слово, жаргонизм, сленг, уголовный жаргон, наркоманский жаргон, деспециализация.

The author of the article describes the process of the generalization of derivative words' meaning on the materials of modern jargon vocabulary. The basic features of jargon dеспециализация accompanied by generalization of words' meaning are revealed. The article claims that the generalization of jargons' meaning is characteristic mostly to verbs.

Key words: generalization of words' meaning, derivative, jargon, slang, criminal jargon, addiction jargon, dеспециализация.